

УДК 930.2:94(477)“1918”:339.5

**ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ ТА МИТНА СПРАВА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
ЗА ЖУРНАЛАМИ ЗАСІДАНЬ РАДИ МІНІСТРІВ****(травень–грудень 1918 р.)****Д. В. Архірейський****(Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро)**

Досліджується інформаційний вміст журналів (протоколів) засідань Ради міністрів Української Держави (1918 р.), що дає можливість з'ясувати певні аспекти зовнішньої торгівлі та митної справи України того часу. Простежується відображення в урядових журналах даних про економічні контакти Гетьманату з країнами Четверного блоку, передусім Німеччиною, у сфері продовольчих поставок з України до Центральної Європи, імпорту до України сільськогосподарської техніки. Висвітлюється технологія переговорних процесів щодо укладання фінансово-економічних і торгових договорів між союзними державами. Виявляється рівень економічної залежності Української Держави від Німеччини, зокрема з питань ціноутворення на стратегічну продукцію, співвідношення курсів відповідних валют, експорту української сільськогосподарської продукції до третіх країн. Аналізується вміст журналів Ради міністрів, що стосуються економічних відносин Гетьманату з незалежними Доном і Кубанню, сусідніми Румунією та Радянською Росією, інших питань торговельно-економічного характеру.

Ключові слова: Українська Держава; Гетьманат; Рада міністрів; уряд; зовнішня торгівля; економічні відносини.

The content of the journals (minutes) of the meetings of the Council of Ministers of the Ukrainian State (1918) is explored, which allows us to find out certain aspects of foreign trade and customs affairs of that time in Ukraine. There is a reflection on the economic contacts of the Hetmanate with the countries of the Fourth Bloc, first of all Germany, in the field of food supplies from Ukraine to Central Europe, and the import of agricultural machinery to Ukraine, in government journals. The technology of negotiation processes concerning the conclusion of financial-economic and trade agreements between the Union states is highlighted. The level of economic dependence of the Ukrainian State on Germany, in particular on pricing for strategic products, the correlation of the rates of the corresponding currencies, and the export of Ukrainian agricultural products to third countries, is revealed. The contents of the Council of Ministers' journals concerning the economic relations of the Hetmanate with the independent Don and Kuban, neighboring Romania and Soviet Russia, and other issues of trade and economic character are analyzed.

Key words: Ukrainian State; Hetmanate; Council of Ministers; government; foreign trade; economic relations.

© Д. В. Архірейський, 2017

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на надзвичайно складні обставини, в яких Україна перебувала протягом Першої світової війни та революції 1917–1921 рр., виборюючи свою державність, вона не могла стояти осторонь світових економічних процесів. Українська економіка того часу в усіх своїх складниках має, звісно, свою історіографію¹, проте не всі аспекти даної проблеми вивчено достатньо, що не дає змогу повною мірою оцінити економічний потенціал молодої держави. Тодішні її недруги, насамперед росіяни, яку б ідеологію вони не сповідували, цей потенціал оцінювали саме належним чином, у будь-який спосіб заважаючи українцям суверенно розпоряджатися власними ресурсами. У першій чверті ХХІ ст. історія, схоже, повторюється, і було б нерозумно не взяти до уваги відповідний досвід минулого.

Постановка проблеми. Чітка та однозначна постановка проблеми, впровадження в науковий обіг нових джерел, раціональніша інтерпретація відомих і мало відомих фактів тощо дають змогу, на нашу думку, повніше оцінити українську економіку періоду 1914–1921 рр., особливо революційної доби, коли українці сформулювали програму зі здобуття власної державності та здійснили спробу її реалізувати. Неабиякого значення набувають тодішні зовнішньоекономічні зв'язки України, які слід розглядати як у контексті всієї економіки країни, так і в контексті зовнішньої політики молодої держави, котра шукала світового визнання, якщо не підтримки.

Важливим джерелом доби революції, яке містить цінну інформацію про стан української економіки того періоду, включаючи зовнішньоторговельну сферу та залежну від останньої митну справу, є журнали (протоколи) засідань Ради міністрів

¹ *Архірейський Д. В.* Розвиток зовнішньої торгівлі радянських Росії та України за доби “воєнного комунізму” // *Історія торгівлі, податків та мита.* – 2016. – № 1–2 (13–14). – С. 203–219; *його ж.* Аграрна політика Української Держави за журналами засідань Ради Міністрів // *Вісник Дніпропетровського університету.* – 2017. – Т. 25. – № 1: Серія “Історія та археологія”. – Вип. 25. – С. 189–200; *його ж.* Зовнішньоторговельна та митна діяльність Української Держави за журналами засідань Ради Міністрів (1918 р.) // *XI Міжнар. наук. конф. “Історія торгівлі, податків та мита” : тези доповідей, 26–27 жовтня 2017 р., Дніпро, К., 2017.* – С. 90–92; *його ж.* Економічне значення українсько-російського кордону 1918 – початку 1919 рр. // *Питання німецької історії: зб. наук. пр. / відп. ред. С. Й. Бобилева.* – Дніпропетровськ: Ліра, 2015. – С. 325–333; *його ж.* Проблема державної монополії зовнішньої торгівлі доби “воєнного комунізму” та при переході до непу (в контексті перспектив радянської митно-тарифної справи) // *Гуманітарний журнал.* – 2012. – № 1. – С. 32–43; *Пиріг Р. Я.* Земельна реформа Гетьмана Павла Скоропадського: спроби проведення та причини невдачі // *Український історичний журнал.* – 2006. – № 6. – С. 68–84; *Сердюченко Т. В.* Аграрна реформа уряду П. Скоропадського (квітень–грудень 1918 р.) // *Збірник наукових праць [Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди]. Серія “Історія та географія”.* – Х., 2011. – Вип. 42. – С. 49–52; *Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / наук. ред. В. А. Смолій.* – К.: Ніка-Центр, 2011. – Т. 2. – С. 97–153; *Єфіменко Г.* Взаємовідносини Кремля та Радянської України: економічний аспект (1917–1919 рр.). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2008; *Шпектаренко І. В.* З історії українського “експорту” до Росії (кінець 1917 – початок 1918 рр.) // *Україна і Росія: досвід історичних зв'язків та перспективи співробітництва: матеріали Міжрегіон. наук.-практ. конф.* – Дніпропетровськ: Промінь, 1997. – С. 92–93.

(далі – РМ) Української Держави (далі – УД), що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів управління України (фонд 1064). Даний джерельний комплекс увійшов до першого тому збірки документів і матеріалів “Українська Держава (квітень–грудень 1918 року)”, упорядкованої колективом істориків під керуванням Р. Пирого і виданої київським видавництвом “Темпора” у 2015 р.²

Мета статті. Безперечно, вітчизняні історики використовували журнали РМ УД як історичне джерело у вивченні тих чи інших сюжетів і тем доби Гетьманату 1918 р., проте джерелознавчого дослідження цього комплексу з метою виявлення інформаційного потенціалу щодо проблем зовнішньої торгівлі та митної справи України того періоду не здійснювалось. Саме це і визначило мету даної розвідки.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що специфіка часу повною мірою визначала й особливості зовнішньоторговельної діяльності УД. П. Скоропадський, як відомо, прийшов до влади в умовах присутності в країні німецького та австро-угорського військового контингенту. Війська Центральних держав перебували тут відповідно до договору з Українською Народною Республікою (далі – УНР) від 9 лютого 1918 р.³, але відверто вони підтримували державний переворот Гетьмана. Натомість останній мав гарантувати ту частину договору, яка стосувалася продовольчих поставок з України до Центральних держав. Крім того, Німеччина й Австро-Угорщина обмежували зовнішню політику УД на свою користь. Третім чинником, який визначав характер зовнішньоекономічної діяльності Гетьманату, була внутрішня ситуація в Україні того періоду (політичні процеси, соціальне напруження, нестабільний економічний стан тощо).

На одному зі своїх перших засідань, 7 травня 1918 р., уряд УД ухвалою підтвердив чинність уже наявних договорів та угод України з іноземними державами, замінивши лише своїх повноважних представників у деяких країнах⁴. Проте домінуючими об’єктивно були відносини з Німеччиною та Австро-Угорщиною.

Журнали засідань уряду УД містять значний обсяг інформації про часті переговори міністрів із представниками німецько-австрійського командування щодо цілого комплексу різноманітних питань, у тому числі економічного характеру, насамперед продовольчих поставок з України до країн Четверного блоку. Українське продовольство стало “наріжним каменем” у відносинах УД з її номінальними центральноевропейськими союзниками. Зрозуміло, що в цих відносинах Україна була фактично молодшим і політично залежним партнером, проте взаємовідносини однозначними назвати важко, це засвідчують і журнали засідань гетьманського уряду. Останній інколи використовував продовольчі поставки як засіб м’якого тиску на своїх зарозумілих політичних партнерів. Наприклад, 25 червня 1918 р. на засіданні РМ було заслухано доповідь міністра закордонних справ “про бажані у зв’язку з відправкою до Відня хліба кроки до питання про ратифікацію австро-

² Українська Держава (квітень–грудень 1918 р.). Документи і матеріали: у 2 т. / упоряд.: Р. Пиріг (керівн.) та ін. – Т. 1. – К.: Темпора, 2015.

³ Так званий Брестський договір.

⁴ Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). – Т. 1. – С. 20.

угорським урядом мирного договору з Українською Державою”⁵. Звісно, в усьому залежний від Центральних держав режим П. Скоропадського не міг дозволити собі пряме дипломатичне протистояння з ними, тим більше з важливого для України питання щодо ратифікації їхніми урядами Брестського договору, але в даному випадку напевне маємо свідчення м’якого тиску на зовнішньополітичного союзника.

На початку серпня уряд УД позитивно розглянув пропозицію німецького посла в Україні барона А. Мумма фон Шварценштайна про створення української комісії “з попередніх переговорів про договір на поставку Німеччині хліба”⁶. Як відомо, влітку 1918 р. в Україні поволі почав розгортатися антигетьманський селянський повстанський рух, що становило безперечну загрозу продовольчим поставкам до Центральних держав. Ініціатива німецького посла щодо створення української комісії з хлібних поставок і підготовка нового договору про продовольчі поставки в цілому засвідчують, на наше переконання, бажання німецького керівництва уникнути цих загроз і заручитися додатковими гарантіями.

Як зазначалося, українська комісія з поставок хліба мала передусім підготувати у співпраці з представниками союзників текст відповідного спільного договору. 2 вересня уряд УД заслухав доповідь міністрів продовольства і торгівлі та промисловості про основу такого договору. Було ухвалено, зокрема, укласти “з представниками Центральних держав угоду про поставку їм хліба і заміну кількості хліба, якої не вистачило, на цукор і спирт...”⁷. Як бачимо, гетьманський уряд у цілому йшов назустріч побажанням німецького керівництва у питаннях постачання українського продовольства. Втім, передбачувана в урядовій ухвалі заміна хлібних поставок на цукор та спирт підтверджує тезу про поступову втрату владою контролю над продовольчою справою, починаючи з літа 1918 р., 4 вересня на засіданні РМ членів уряду було проінформовано про хід переговорів із представниками союзників щодо хлібних поставок. Гетьманські міністри прагнули внести у текст договору гарантію того, що ціни на цукор, який планувалося продати замість хліба, будуть такими ж, як на внутрішньому ринку, але не більше 120 крб за пуд, “за винятком 2 ½ млн пудів, які продавалися, відповідно до даного договору, по 100 крб за пуд”⁸.

На засіданні РМ УД два дні потому доповідали “про результати переговорів ... з представниками Центральних держав із приводу умов договору на поставку їм хліба, цукру і спирту”. Уряд констатував, що текст договору із союзниками узгоджено, “за винятком питання про ціну на цукор, що продавався Центральним державам”⁹. Українські урядовці підтвердили власне рішення від 4 вересня про неприпустимість продажу цукру німцям за цінами, нижчими за ціни на нього в Україні.

9 вересня РМ дізналася про побажання Центральних держав ввести до договору про хлібні поставки вказівку, що саме вони мають право закупівлі всіх надлишків українського врожаю хліба 1918 р. Уряд ухвалив “визнати включення за-

⁵ Там само. – С. 97.

⁶ Там само. – С. 197.

⁷ Там само. – С. 270.

⁸ Там само. – С. 272.

⁹ Там само. – С. 273.

значеної вказівки до договору недоречним, але згодитися на включення до договору пояснення, що вивіз хліба українським урядом за кордон дозволяється в кожному окремій випадкові Вищою продовольчою радою”¹⁰.

Як би там не було, договір про продовольчі поставки з України до країн Четверного блоку було підписано, про що згадувалось на засіданні РМ 22 листопада¹¹. Німці, хоч і програли Антанті у світовій війні, все ще мали війська в Україні, а тому продовжували діяти всі угоди, укладені ними з Гетьманатом, у тому числі щодо продовольчих поставок. Зокрема, 22 листопада уряд УД розглядав деякі пропозиції німців щодо продажу їм українського цукру¹².

Гетьманський режим прагнув вибудувати з Центральними державами правильні торговельні відносини, що означало організацію не тільки українського експорту, але й імпорту з відповідних країн. Журнали засідань РМ УД містять інформацію про надходження різноманітних товарів, зокрема з Німеччини, умови та особливості такого імпорту, виникнення певних проблем у зв'язку з цим тощо. Вже 27 травня на засіданні уряду міністр продовольства оголосив, що з Німеччини прийшли три потяги із сільськогосподарськими машинами та реманентом, але серед привезених товарів були такі, що їх, відповідно до попередньої торговельної угоди, німці не мали ввозити до України (сіялки, коси, приводи). Гетьманський уряд обурювався, що німецька торговельна організація, відповідальна за цю доставку, протягом двох тижнів не оприлюднювала розцінки на ввезені нею товари, унеможливаючи тим самим відправку їх на місця. При тому німецька організація ультимативно вимагала від українського уряду виплатити їй 10 млн крб авансом і відправки техніки на місця без оголошення ціни на неї¹³.

Ухвала РМ щодо цього питання засвідчує явну безпорадність гетьманців у відносинах із більш могутнім союзником, адже було вирішено лише поскаржитися німецькій владі на неприпустимість ультиматумів від німецьких торговців та вимагати від тих озвучити нарешті ціни на ввезену техніку, але при тому задовольнити прохання німецької організації на сплату їй авансу й не протестувати ввезенню заборонених товарів¹⁴.

На засіданні РМ 29 травня міністр фінансів УД доповідав “про результати переговорів з німцями про 10-мільйонний аванс за привезені сільськогосподарські машини”. Виявилось, що внаслідок “переговорів представники німецької торговельної організації погодилися отримати 5 млн крб з тим, що через два дні вони нададуть рахунок Міністерству продовольства, після чого будуть внесені інші 5 млн крб. Фрахт буде сплачено за моментом переходу товарів через кордон”¹⁵.

Травнева історія з німецькою торговельною організацією виявила й інші проблеми, які об'єктивно заважали нормалізації торгівлі України з країнами Четвер-

¹⁰ Там само. – С. 279.

¹¹ Там само. – С. 387.

¹² Там само.

¹³ Там само. – С. 36.

¹⁴ Там само. – С. 37.

¹⁵ Там само. – С. 45.

ного блоку. По-перше, гетьманські урядовці зрозуміли, що у надзвичайних умовах 1918 р. фінансове забезпечення зовнішньоторговельних операцій із Центральними державами краще здійснювати через єдиний державний орган. 29 травня таким було визначено Кредитну канцелярію Міністерства фінансів УД¹⁶.

Іншою проблемою стали фінансові відносини із центральноевропейськими союзниками, що зумовлювалося необхідністю скорегувати курси валют у контексті здійснення експортно-імпортних операцій. Питання про фінансове становище УД та відповідні відносини з Центральними державами розглядалось на першому ж засіданні українського уряду 2 травня 1918 р.¹⁷

29 липня Рада міністрів УД заслухала позачергову заяву міністра фінансів про наполегливі вимоги австро-угорського та німецького командування в Україні щодо примусового прийому марок і крон за твердим курсом, який встановлювали самі союзники. Враховуючи, що, відповідно до попередньої угоди, “обов’язковий прийом марок і крон встановлено лише для платежів на залізницях і на пошті за курсом 75 коп. за марку і 50 коп. за крону”, гетьманський уряд констатував, що “вимоги примусового прийому громадянами України марок і крон під час інших платежів, та й ще за довільним курсом” суперечать угоді, отже, ухвалив прохання міністра закордонних справ щодо звернення з нотою протесту до представників Австро-Угорщини та Німеччини¹⁸.

Слід зазначити, що міністри УД, як правило, не витрачали час на часті обговорення окремих торгових операцій чи валютних казусів. Станом, як мінімум, на середину літа 1918 р. стало очевидним, що попередня угода України з Центральними державами (йдеться про Брестський мирний договір) потребувала значного доопрацювання, передусім у торговій та валютній частинах. Відповідно питання з підготовки таких договорів і вносилися до порядку денного засідань РМ у подальшому.

Як наслідок, 2 вересня уряд УД заслухав доповідь “про укладення з Центральними державами валютної угоди”. Рада ухвалила пропозиції міністра фінансів “як щодо встановленого договором курсу на марки і крони, так і щодо умов договору про неввезення Центральними державами карбованців з Великої Росії^{19, 20}”. Крім того, український уряд ухвалив “наполягати перед представниками Цент-

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само. – С. 17.

¹⁸ Там само. – С. 189.

¹⁹ Великої Росією у журналах засідань РМ УД іменували ту частину Росії, яка в цей час контролювалася більшовиками, тобто РСФФР. Складається враження, що така канцелярська термінологія гетьманців не випадкова: використовуючи ніби політично нейтральні й дещо змістовно розмиті в конкретно-історичних умовах 1918 р. поняття “Великоросія”, “великороси” (коли в самій Росії існувало на цей момент принаймні кілька конкуруючих між собою центрів влади) щодо саме більшовицького утворення, гетьманці мали, очевидно, на увазі, що в Росії на зміну більшовикам-інтернаціоналістам має прийти більш бажана і традиційна в національному сенсі влада.

²⁰ Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). – С. 270.

ральних держав на внесенні у хлібний договір умови, що оплата цукру і спирту здійснюється марками і кронами”²¹.

Остання урядова ухвала засвідчує безпосередній зв'язок між так званим хлібним і валютними договорами УД із центральноевропейськими союзниками. 4 вересня, розглядаючи хід переговорів щодо угоди про хлібні поставки, РМ прийняла рішення “про обов'язкове включення у договір ст. 7, за якою у випадку неукладення чи припинення валютного договору платіж за цукор і спирт має здійснюватися марками і кронами за курсом 85 і 50 коп. ...”²² Остаточний проект валютного договору було схвалено урядом УД на засіданні 6 вересня²³.

У переговорах із представниками Центральних держав щодо погодження і підписання валютного та торгового договорів брали участь службовці міністерств фінансів, продовольства, торгівлі і промисловості. 9 вересня уряд УД, розглядаючи на засіданні дане питання, вирішив внести ухвалу в “Окремий журнал засідань Ради Міністрів”. Ухвала варта того, аби її процитувати, тим більше, що “Окремий журнал” від 9 вересня, на відміну від звичайного журналу, було заповнено українською мовою: “Визнаючи всю тяготу сучасного становища України через крайню недостатку сировини, невлаштований транспорт, недостатність урожаю та цілої низки інших причин, Рада Міністрів вважає, все ж таки необхідним прийняти на себе моральну відповідальність за підпис договору, умови котрого не можна визнати цілком пожежими, в глибокій певності, що підтримання і зміцнення державного порядку на Україні дасть їй змогу відбудувати господарські сили краю і вийти з особливостей, які вона переживає”²⁴. Отже, уряд УД готовий був підписати загальний торговий договір з країнами Четверного блоку.

Навіть без додаткового аналізу відсутніх у журналах засідань РМ текстів торгового та валютного договорів УД з її зовнішньополітичними союзниками зрозуміло, що рівноправними відповідні відносини назвати важко: домінантом, принаймні до моменту завершення світової війни, залишалися союзники. Уряд УД намагався не виглядати маріонеткою, проте, як правило, був змушений йти на певні поступки. Де-юре ці договори підтверджують зовнішньополітичну і зовнішньоекономічну суверенність УД, проте де-факто остання була залежною від своїх союзників, особливо від Німеччини.

Із часу формального визнання країнами Четверного блоку їх поразки у світовій війні їхні договори з УД втратили актуальність, але через присутність німецьких та австро-угорських військ в Україні фактично до кінця 1918 р. Гетьманат був змушений підтримувати з колишніми союзниками певні відносини, хоча економічна складова цих відносин явно ослабла²⁵. Розуміючи, що нормальні торгові відносини з охопленими революцією Німеччиною та Австро-Угорщиною із цього часу вже неможливі, РМ УД ухвалила 22 листопада рішення про створення при Мініс-

²¹ Там само.

²² Там само. – С. 272.

²³ Там само. – С. 273.

²⁴ Там само. – С. 278, 279.

²⁵ Там само. – С. 408.

терстві фінансів особливого розрахункового бюро для ліквідації розрахунків із даними країнами²⁶. Коли вже самому гетьманському режимові було непереливки, Товариство із скупівлі у німців військового спорядження звернулося до РМ з пропозицією здійснювати такі закупівлі централізовано, через банківські установи. 3 грудня уряд прийняв позитивне рішення²⁷, хоча Гетьманату, як відомо, це мало допомогло.

Продовольчі вантажі з України до Центральної Європи, як і німецькі й австро-угорські товари до України, перевозилися переважно залізницею, тому командування союзників було зацікавлено у зниженні або принаймні незбільшенні тарифів на перевезення українською територією. 28 травня міністр шляхів сполучень доповідав на засіданні РМ УД про “ставлення представників німецьких властей до тарифного питання на Україні”. Уряд УД ухвалив “збільшити залізничні тарифи по всіх перевезеннях й у тому випадку, коли представники німецького командування наполягатимуть на збереженні попередніх тарифних ставок, залишити такі лише із перевезення 68 млн пудів хліба, що зумовлено торговельною угодою щодо вивезення до Німеччини...”²⁸. Отже, у питанні про тарифні ставки на вантажні перевезення залізницею гетьманські міністри продемонстрували непоступливість, що пояснюється напевно фінансовими проблемами самої УД.

Рада міністрів виявила непоступливість і під час вирішення іншого, не менш серйозного питання. Йдеться про державний борг Російської імперії перед Німеччиною, який, на думку німецької влади, необхідно було юридично закріпити за тими державними утвореннями, які прийшли на зміну імперії, в тому числі й за Українською Державою. Вперше про це на засіданні РМ УД згадали 20 липня, коли озвучили прохання німецького посла призначити представників українського уряду до складу комісії із розподілу державного боргу Росії. Комісія мала розпочати роботу в Берліні. Передбачалося, звісно, і присутність радянської делегації. РМ УД визнала необхідність такої комісії, але вважала, що представники України мають брати участь лише у попередніх, а не завершальних обговореннях колишнього боргу Росії²⁹. На думку гетьманської влади, основними співрозмовниками німців у цьому питанні мали бути російські більшовики.

27 серпня у Берліні між Німеччиною та РСФРР було підписано угоду, за якою більшовики мали виплатити німцям 6 млрд марок за претензіями, викладеними у Брестському договорі. Берлінська угода передбачала, що частину боргу – 1 млрд марок – мають сплатити УД та Фінляндія. Україну Німеччина схилила до цього обіцянками передати їй кораблі Чорноморського флоту, які на цей момент перебували у контрольованих німцями портах. Гетьманський уряд заслухав 17 вересня доповідь міністра фінансів “про договір, укладений Німеччиною з Радянським урядом під час війни і про частину витрат, сплата яких покладається на Українську Державу”³⁰. Хоч РМ і поступилася влітку ініціативою у розв’язанні цієї проблеми, тепер вона зайняла досить не-

²⁶ Там само. – С. 387.

²⁷ Там само. – С. 408.

²⁸ Там само. – С. 41.

²⁹ Там само. – С. 172.

³⁰ Там само. – С. 292.

поступливу і раціональну позицію. Уряд УД визнав пропозиції Німеччини несумісними з інтересами України з кількох причин. По-перше, брати якісь фінансові зобов'язання перед Німеччиною Україна не може до часу підписання загальної угоди всіх частин колишньої Російської імперії про остаточний розділ її територій, майна тощо. По-друге, окрема угода з німцями про фінансові зобов'язання України може послабити її позиції у поточних переговорах з РСФРР. По-третє, немає критеріїв визначення “коефіцієнту участі України у сплаті зазначеної суми Німеччині”, тобто УД ставила під сумнів і загальну суму в 6 млрд марок, і розмір частини України у цій сумі³¹. Уряду УД була відома калькуляція загальної суми, тому він сміливо відкидав німецьку бухгалтерію пункт за пунктом, погоджуючись лише на свої зобов'язання за Брестським договором із Центральними державами.

Очільники Гетьманату, судячи із журналів засідань РМ, почали замислюватися про концептуальне наповнення зовнішньополітичного курсу держави ще до формального завершення світової війни. 7 жовтня, наприклад, заслухавши повідомлення голови уряду про поточні проблеми зовнішньої політики УД, міністри вирішили добиватись участі держави у мирній конференції, яка мала б розпочати роботу після завершення війни, підготувати українську делегацію для участі у такій конференції, а головне – активізувати діяльність представників Міністерства закордонних справ у нейтральних країнах “на користь визнання ними Української Держави як самостійної та незалежної держави...”³².

Із військовими опонентами країн Четверного блоку – державами Антанти – УД до кінця війни об'єктивно не могла налагодити нормальні дипломатичні й економічні зв'язки, доки в Україні перебували німецько-австрійські війська. Лише 15 жовтня, на фінальній стадії світової війни, гетьманський уряд вирішив направити особливі дипломатичні місії до Англії, Франції та США³³. Керівництво Антанти на цей момент звикло вважати Гетьманат політичним васалом Німеччини, тому не поспішало встановлювати з гетьманом повноцінні дипломатичні відносини. Часу на те, аби змінити ситуацію на свою користь, УД уже не мала.

Складними були відносини УД та Румунії, яка воювала на боці Антанти, а протягом січня–березня 1918 р., користуючись хаосом в Україні, зайняла Бессарабію. Консервативний гетьманський уряд, який у багатьох галузях своєї діяльності спирався на російські правові традиції, щиро вважав південно-західні кордони колишньої Російської імперії кордонами УД. Тож Україна претендувала на Бессарабію, яку вже контролювала Румунія. Така ситуація робила Україну та Румунію політичними опонентами, не сприяючи тим самим встановленню нормальних дипломатичних та економічних взаємовідносин. За розпорядженням уряду призначений до Бухаресту дипломатичний представник УД був відкликаний³⁴. За рішенням РМ від 1 червня 1918 р. Румунії було передано ноту з офіційною позицією України щодо

³¹ Там само. – С. 293.

³² Там само. – С. 320.

³³ Там само. – С. 333.

³⁴ Там само. – С. 20.

Бессарабії³⁵. Уряд УД фактично розпочав проти Румунії митну війну, в чому переконають журнали засідань РМ. Так, на засіданні 25 червня міністр торгівлі і промисловості поставив питання про можливість товарообміну з Румунією та Бессарабією. Гетьманський уряд категорично висловився за те, аби “продовжити прийняту вже раніше митну політику щодо Румунії та Бессарабії”³⁶. Безперечно, міждержавні відносини добросусідства мають на увазі повноцінні економічні контакти між країнами-сусідами. У даному випадку український уряд однозначно трактував Румунію як окупанта, з яким неможлива політика добросусідства.

Утім, на засіданнях гетьманського уряду неодноразово поставало питання про необхідність українсько-румунських переговорів щодо обміну майном, яке переміщувалося через кордон під час війни. Зокрема, 25 вересня військовий міністр УД доповів на засіданні РМ “про евакуацію українського майна з Румунії, румунського з України”. Рада ухвалила розробити проект відповідного договору, чим мала зайнятися спеціальна комісія, до складу якої входили представники деяких міністерств: військового, торгівлі і промисловості, продовольства, шляхів сполучень, фінансів, закордонних справ та воєнно-морського³⁷. Комісія з обміну майном мала діяти в Одесі, ближче до фактичного кордону з Румунією. Початок дії цієї комісії відкладався, проте відповідні переговори з румунами, як засвідчує журнал засідання РМ від 2 жовтня, почалися у Києві³⁸.

Ці переговори не мали позитивних наслідків. 11 листопада уряд УД вирішив опротестувати “зайняття румунськими військами деяких пунктів на території Держави і про протест повідомити держави Згоди”³⁹. За таких обставин не могло бути і мови про налагодження правильних економічних відносин між Україною та Румунією. Нарешті, 21 листопада, заслухавши доповідь міністра внутрішніх справ про оголошення румунським військовим командуванням приєднання Хотинського повіту Бессарабської губернії до Румунії, РМ ухвалила підготувати “проект ноти румунському урядові з протестом проти незаконного і недружнього з його боку акту щодо України...”⁴⁰.

Інший вектор зовнішньоторговельної, отже, й митної політики УД було спрямовано в бік молодих державних утворень на території колишньої Російської імперії. На засіданнях РМ часто згадувалися переговори з більшовицькою Росією (тобто “Великоросією”). На цих переговорах піднімалися, зокрема, проблеми спільного державного кордону, товарообміну, перевезення валюти тощо. Вже на першому засіданні РМ 2 травня було вирішено повернути на батьківщину українську мирну делегацію з Курська і “припинити всякі переговори з великоросами”^{41, 42}.

³⁵ Там само. – С. 51.

³⁶ Там само. – С. 99.

³⁷ Там само. – С. 306, 307.

³⁸ Там само. – С. 316.

³⁹ Там само. – С. 361.

⁴⁰ Там само. – С. 384.

⁴¹ Тобто із представниками РСФРР.

⁴² Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). – С. 17.

Проте “мирні переговори з Великоросією” були продовжені, і РМ рішенням від 28 травня доручила міністрові закордонних справ робити “за можливістю частіше короткі повідомлення ... про хід мирної конференції”⁴³. Доповіді голови української делегації на мирних переговорах з РСФРР С. Шелухіна вносили, як правило, до “особливого секретного журналу” Ради міністрів⁴⁴.

Делегація С. Шелухіна передусім обговорювала з російськими більшовиками проблему демаркації державного кордону між УД та РСФРР. Саме уряд Гетьманату на засіданні 7 травня назвав критерії визначення державних кордонів України, якими мала керуватися й українська делегація С. Шелухіна: “Визнати кордонами початковий намічений на мапі, наданий військовим міністром, кордон, що відповідає етнографічним умовам, причому звернути особливу увагу на необхідність приєднання Криму до України”⁴⁵. 28 травня гетьманський уряд ухвалив входження до складу УД Карачівського, Рильського, Льговського, Дмитрівського та Суджанського повітів, що пояснювалося як етнографічними, так й економічними та іншими державними принципами⁴⁶. 14 серпня РМ додатково ухвалила приєднання до УД Гомельського, Путивльського, Рильського, Суджанського, Грайворонського, Білгородського, Корочанського, Новооскільського, Валуйського, Річицького, Пінського та Мозирського повітів⁴⁷.

Слід зауважити, що у справі визначення українсько-російського міждержавного кордону режим П. Скоропадського покладався не стільки на згоду російських більшовиків, скільки на комплексну підтримку центральноєвропейських союзників. Фактично саме останні встановили ту демаркаційну лінію, яку гетьманські урядовці бажали перетворити на визнаний всіма сторонами державний кордон. На це й було спрямовано енергію делегації С. Шелухіна.

Звісно, українсько-російські переговори щодо делімітації та демаркації кордону є всі підстави називати важкими. Якими “гібридними” могли бути концепти й аргументація більшовицьких переговорників, продемонстрували вже Брестські переговори. Недарма РМ УД ухвалила на своєму засіданні 20 вересня просити С. Шелухіна “у переговорах з Радянською мирною делегацією міцно стояти на наміченій лінії кордону і у випадку необхідності зробити відповідну заяву в ультимативній формі”⁴⁸. Крім того, українська делегація відмовлялася обговорювати з московськими переговорниками кордони України із Всевеликим Військом Донським⁴⁹.

Іншим питанням українсько-російських переговорів було налагодження хоча б якихось торгових відносин між двома державами, навіть у форматі банального бартеру. 5 червня РМ УД розглядала пропозицію щодо обміну 1 млн пудів українського

⁴³ Там само. – С. 40.

⁴⁴ Там само. – С. 49, 57, 91, 116, 129, 159, 196, 209, 277.

⁴⁵ Там само. – С. 22.

⁴⁶ Там само. – С. 43.

⁴⁷ Там само. – С. 226.

⁴⁸ Там само. – С. 298.

⁴⁹ Там само.

цукру на московську мануфактуру вартістю 60 млн крб⁵⁰ Український уряд визнав такий обмін у принципі бажаним, але саму пропозицію відхилив через завищені ціни на мануфактуру. При цьому гетьманські міністри потурбувалися поцікавитись у німців щодо думки останніх “про можливість вивезення до Великої Росії 1 млн пудів цукру”, а також ухвалили дізнатися, “на яких умовах можливо отримати з Великої Росії мануфактуру”⁵¹.

17 липня гетьманський уряд розглядав питання про стягнення мита з товарів, які ввозилися з території більшовицької “Великої Росії”. РМ визнала, що товари з Росії мають обкладатися митом на таких же підставах, як і товари з інших країн. Крім того, економічній комісії при українській делегації на переговорах із російськими більшовиками доручалося з’ясувати “всі питання, пов’язані з обкладанням митом товарів, які ввозилися з Великої Росії на Україну”⁵². Очевидно, що український уряд прагнув вибудувати на сході повноцінний державно-митний кордон, організувавши й правильне переміщення через нього товарів й вантажів. Влада РСФРР була змушена реагувати на це відповідним чином, організувавши зі свого боку кордону прикордонні та митні пункти⁵³.

Роль митно-прикордонного фільтра українсько-російський кордон мав відігравати і під час ввезення на територію України російсько-радянських грошових знаків. Зокрема, 13 серпня РМ УД розглядала законопроект міністра фінансів про обмеження ввезення до України російської валюти. Гетьманський уряд не просто ухвалив затвердити відповідний законопроект, але й доручив міністрові юстиції розробити проект “карального закону за приховування російських грошових знаків”⁵⁴. Українська делегація на переговорах із більшовиками від імені свого уряду безперечно стежила за тим, аби провід РСФРР не ставив під сумнів рівноправність двох державних утворень⁵⁵, сподіваючись, що так чи інакше ці переговори завершаться підписанням однозначної міждержавної угоди, яка була б гарантією незалежності та суверенності України з боку Москви. 25 вересня, розглядаючи чергову доповідь “про хід мирних переговорів із Великої Росією”, РМ не приховувала прагнення отримати у підсумку конкретну мирну угоду з РСФРР⁵⁶. Як тепер відомо, комуністи, сповідуючи “гібридність” буквально в усіх своїх діяннях, від початку ставилася до Гетьманату як до чогось вкрай несерйозного, а тому – швидкоминучого. Всі мирні ініціативи тогочасних українських урядовців знаходили відгук у Москві доти, доки дієвою була сила німецького багнета. Тому лише з іронією можна поставитися до рішення РМ УД від 11 листопада 1918 р. (тобто час, коли у Кремлі вже розроблялися плани із захоплення українських територій і ліквідації україн-

⁵⁰ Там само. – С. 63.

⁵¹ Там само.

⁵² Там само. – С. 159.

⁵³ Див. про це: *Архірейський Д. В.* Українсько-російський державний і митний кордон у першій половині 1919 р.: зміна статусу // *Історія торгівлі, податків та мита.* – 2010. – № 1 (1). – С. 202–214.

⁵⁴ Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). – С. 221.

⁵⁵ Там само. – С. 254.

⁵⁶ Там само. – С. 320.

ської державності) про “проект угоди з представниками Радянської влади у Великоросії про взаємне створення (дипломатичних) місій” за умов гарантування, що місії не займатимуться політичною агітацією⁵⁷. Можна тільки здогадуватися, як зловтішалася радянська дипломатія з політичної наївності українців.

Паралельно з радянською “Великоросією” Українська Держава підтримувала дипломатичні й економічні зв’язки з іншими сусідніми державними утвореннями на території колишньої Російської імперії. Зокрема велися переговори із Всевеликим Військом Донським щодо встановлення кордону між ним та УД, підготовки та укладання митно-торговельного договору. Не всі аспекти взаємодії між Україною та Доном знайшли відображення у журналах засідань гетьманського уряду. Лише 28 серпня 1918 р. на засіданні РМ УД було оголошено заяву міністра закордонних справ “про те, що через п. 7 і 8 ратифікованої вже попередньо угоди з Донським урядом від 7 серпня⁵⁸ необхідно разом із представниками Донського уряду напрацювати текст додаткової угоди із торговельно-фінансових питань...”⁵⁹. Рада міністрів у цілому підтримала таку ініціативу. За місяць, 28 вересня, на засіданні РМ УД було заслухано “питання про порядок ведення переговорів щодо укладання торговельної та митної угод із Всевеликим Військом Донським”. Уряд призначив уповноважених на ведення переговорів з Доном із метою підписання зазначених договорів⁶⁰.

Не дивлячись на очевидні важливість і необхідність окремої економічної угоди між незалежними і суверенними Українською та Донською державами, праця над її текстом затяглася, а низка військово-політичних подій останньої чверті 1918 р. об’єктивно знизила актуальність цієї угоди для обох сторін, хоч ані Дон, ані Україна від неї не відмовлялися. Повідомлення гетьманського міністра торгівлі і промисловості “про одержану ним звістку від отамана Зимової станиці щодо осіб, призначених донським урядом у складі комісії з напрацювання фінансово-економічної угоди”, зроблене на засіданні РМ 12 листопада⁶¹, засвідчує готовність обох сторін до такого підписання. Втім, це була остання згадка про економічну угоду між УД і Всевеликим Військом Донським на сторінках журналів засідань гетьманського уряду.

Іншою проблемою, у розв’язанні якої були зацікавлені і Дон, і Гетьманат, став власне Донбас, зокрема його ресурси, необхідні всім учасникам військово-політичних процесів у південному регіоні. На засіданні РМ 14 вересня було заслухано доповідь міністра торгівлі і промисловості УД про підписання “додаткового договору з уповноваженими уряду Всевеликого Війська Донського стосовно спільного врегулювання питань щодо Донецького басейну”⁶². Гетьманський уряд схвалив підписання такого договору.

⁵⁷ Там само. – С. 360, 361.

⁵⁸ Договір між Українською Державою та Всевеликим Військом Донським про основні принципи двосторонніх відносин, взаємне визнання суверенітету й незалежності один від одного було підписано 8 серпня 1918 р.

⁵⁹ Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). – С. 253.

⁶⁰ Там само. – С. 308.

⁶¹ Там само. – С. 365.

⁶² Там само. – С. 287.

Журнали засідань УД містять свідчення й про економічні відносини Гетьманату з незалежною Кубанню. 5 листопада 1918 р. українські міністри ухвалили законопроект про створення дипломатичного представництва України на Кубані⁶³. 14 листопада РМ, заслухавши доповідь міністра торгівлі і промисловості про переговори щодо укладення фінансово-економічної угоди з Кубанським крайовим урядом, призначила своїх представників на зазначені переговори⁶⁴. Втім, як і у випадку з Доном, запізнилі рішення щодо переговорів із незалежною Кубанню не мали практичних наслідків.

Переговори з РСФРР, Доном, Кубанню, сподівання щодо встановлення дипломатичних та економічних відносин з іншими державними утвореннями на теренах колишньої Російської імперії наштовхнули керманічів УД на певні ідеї. Гетьманський уряд, зокрема, серйозно поставився до створення власних консульств на території тих державних новоутворень, які визнавали б суверенні права України. 21 серпня РМ схвалила доповідь міністра закордонних справ про асигнування його відомству 60 тис. крб для “заснування фонду для видачі допомоги та нагородних консульським представникам Української Держави у місцевостях колишньої Російської імперії”⁶⁵. Український уряд також виношував ідею проведення у Києві конгресу (або національного з’їзду) представників “урядів усіх щойно утворених у Росії держав...” (рішення від 16 листопада)⁶⁶. Втім, Гетьманат вже не мав часу на реалізацію цієї ідеї, що в цілому мала й економічні перспективи.

Особливе місце в роботі гетьманського уряду посідала проблема Криму. Як відомо, німці від початку своєї присутності в Україні не хотіли бачити півострів у складі УНР, допустивши створення на ньому власного крайового уряду. РМ УД щиро вважала, що Крим має бути українським, раз у раз обґрунтовуючи це політичними та, особливо, економічними обставинами. Не дивлячись на те, що Гетьманат був змушений прислухатися в усьому до побажань німецького командування, щодо кримського питання він зайняв принципову і непохитну позицію, поєднуючи фрагментарний товарообмін із півостровом та справжню митну війну проти нього.

Перша згадка про відносини з Кримом у журналах засідань уряду УД датується 8 травнем 1918 р.: міністри розглянули “заяву Гетьмана про відправку ним німецькому послу листа, який підтверджував необхідність приєднання Кримського пів-острова до України”. У своєму рішенні Рада міністрів не тільки приєдналася до позиції очільника держави, але й доручила “окремим міністрам розробити дані, які могли б підтвердити необхідність з економічної позиції приєднання Криму до України”⁶⁷.

Серйозною перепорою у справі приєднання Криму до України була позиція німецького військового командування. Німці мали на території півострова війська, як і в Україні, але не дозволили Києву поширювати тут власну державно-адміністративну систему. Натомість сприяли створенню Кримського крайового уряду на чолі з генералом С. Сулькевичем. Тобто з формального погляду німецького командування Крим слід було розглядати як інше державне утворення, щоправда, з

⁶³ Там само. – С. 346.

⁶⁴ Там само. – С. 370.

⁶⁵ Там само. – С. 237.

⁶⁶ Там само. – С. 374.

⁶⁷ Там само. – С. 26, 27.

обмеженим суверенітетом. Київ зайняв радикально іншу позицію, не визнаючи за Кримом таких же суверенних прав, які він визнавав за Доном і Кубанню. Не вважаючи кримський режим рівнею собі, Гетьманат докладав максимальних зусиль, аби змінити позицію німців. На засіданні РМ 25 червня, наприклад, урядовці заслухали відповідь “німецької делегації на Україні на ноту українського уряду про Крим”⁶⁸.

Одночасно зі спробами дипломатично переконати німців погодитись на приєднання Кримського півострова до України, гетьманський уряд використовував й інші можливості, зокрема економічний тиск на Крим, включаючи, як зазначалося, засоби так званої митної війни. Вже 28 червня РМ заслухала доповідь міністра шляхів сполучення “про заходи, вжиті ним на Південних залізницях у зв’язку з питанням, що мало відношення до митної політики уряду стосовно Криму”⁶⁹ і погодилася з його пропозиціями.

Економічна блокада Кримського півострова, як засвідчують журнали засідань РМ УД, не була абсолютною. До українського уряду, наприклад, зверталася Феодосійська земська управа з проханням дозволити їй вивезення з України закуплених нею “препаратів, необхідних для збереження від повної загибелі місцевих виноградників”. Гетьманський уряд у даному випадку вирішив піти назустріч феодосійцям, враховуючи “виняткові обставини”⁷⁰.

Безперечно, Крим, пов’язаний із материковою Україною безліччю економічних відносин і, як правило, залежний від широкого асортименту української продукції та сировини, довго витримувати блокаду не міг. Німці ніяк не втручались у цю митну війну, інших зовнішніх союзників уряд С. Сулькевича не мав. Отож, немає нічого дивного в тому, що на початку осені 1918 р. Крим пішов на поступки Києву. Вже 18 вересня уряд УД обговорював питання “про припинення митної війни з Кримом”. З відповідної урядової ухвали можна дізнатися, що ініціатива щодо припинення митної війни належала саме кримчанам, що предмет теперішніх переговорів між Кримом та Україною стосувався не просто припинення Києвом економічної блокади, а приєднання півострова до України, що вагомим чинником, який вплинув на рішення Кримського крайового уряду, був тиск на нього місцевих агровиробників, котрі за умов митної війни не могли “реалізувати врожай фруктів і винограду”⁷¹. Уряд УД ухвалив припинити митну війну з Кримом за умов негайного прибуття до Києва кримських переговорників, припинити митний догляд українських вантажів до Криму, негайно розпочати переговори з кримською делегацією про “злиття Криму з Україною”⁷².

10 жовтня Рада міністрів ухвалила рішення про потребу підготовки додаткової постанови про повноваження певних гетьманських міністрів на “ведення переговорів з представниками Криму”⁷³.

⁶⁸ Там само. – С. 96.

⁶⁹ Там само. – С. 105.

⁷⁰ Там само. – С. 254.

⁷¹ Там само. – С. 295.

⁷² Там само.

⁷³ Там само. – С. 324.

Востаннє Крим у журналах засідань РМ УД згадувався 15 листопада 1918 р., коли майже одночасно змінилися прем'єр-міністри України та Криму⁷⁴. Новий український уряд, розуміючи необхідність розробки курсу “нової політики щодо Росії” в умовах програної державами Четверного блоку світової війни і революції, яка поступово охоплювала Німеччину та Австро-Угорщину, все ж не бажав втрачати контроль над Кримом. 15 листопада міністр фінансів доповідав на засіданні РМ про остаточне припинення митної війни з півостровом “у зв'язку з новим напрямом політики кабінету щодо Росії...”⁷⁵. Формулювання даного питання порядку денного засідання уряду є більш ніж красномовним, адже виходить, що митну війну проти Криму Київ припинив не тому, що півострів увійшов до складу України, а тому, що уряд С. Гербеля оголошував нову політику щодо Росії. Тож складається враження, що наприкінці існування Гетьманату Крим був потрібен гетьманському режимові не сам собою, а як привід порозумітися з білим рухом А. Денікіна, який також претендував на півострів.

Намагаючись активізувати зовнішню торгівлю, уряд УД на своїх засіданнях розглядав і деякі інші відповідні питання. 1 червня, наприклад, міністри ухвалили внести до порядку денного найближчого засідання актуальне в умовах очевидного завершення світової війни питання про демобілізацію українського торгового флоту⁷⁶. Вже 10 червня РМ схвалила внесений морським міністром законопроект “про комітет із демобілізації суден Торгового флоту та штати цього комітету”⁷⁷. Водночас було схвалено законопроект про виділення 1 млн крб “на часткову демобілізацію Миколаївського порту”⁷⁸. Демобілізація торгових суден і портів автоматично передбачала їх подальше використання за основним призначенням. Отже, уряд мав налагодити морські торгові перевезення. У зв'язку із цим 6 серпня РМ схвалила законопроект міністра торгівлі та промисловості про виділення коштів “на утримання тимчасового управління у справах морських перевезень”⁷⁹.

На засіданнях уряду УД піднімалися питання технічного облаштування лінії державно-митного кордону, що було важливим з позиції і державного будівництва, і налагодження економічних відносин із сусідніми державами. Зокрема, 3 серпня РМ УД схвально поставилася до пропозиції міністра внутрішніх справ “про створення прикордонних спостережних пунктів”⁸⁰.

На урядових засіданнях законопроекти щодо розвитку зовнішньої торгівлі України пропонувалися, як правило, міністром торгівлі і промисловості, чие відомство і відповідає за дану сферу. Декілька разів Рада міністрів обговорювала й питання організації роботи власне міністерства. Наприклад, 19 червня уряд підтримав законопроект про відкриття у Державному банку кредиту для Міністерства торгівлі і

⁷⁴ З 14 листопада 1918 р. Раду міністрів Української Держави очолив С. Гербель замість Ф. Лизогуба, а 15 листопада Кримський крайовий уряд очолив С. Крим замість С. Сулькевича.

⁷⁵ Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). – С. 372.

⁷⁶ Там само. – С. 49.

⁷⁷ Там само. – С. 71.

⁷⁸ Там само. – С. 71.

⁷⁹ Там само. – С. 205.

⁸⁰ Там само. – С. 199.

промисловості на суму 33 млн крб у формі спеціального поточного рахунку, “забезпеченого у повній сумі гарантіями Державного казначейства терміном на 6 місяців...”⁸¹. А 6 серпня уряд обговорював законопроект міністра торгівлі і промисловості про надання його відомству “особливих прав із регулювання зовнішнього товарообміну”. РМ у цілому схвалила даний законопроект, акцентувавши додатково увагу на необхідності співпраці міністерств торгівлі і промисловості та фінансів у складанні списків товарів, заборонених до ввезення, та відзначивши ключову роль міністерства фінансів у питаннях, пов’язаних з іноземними валютами⁸².

Інкони гетьманські міністри витрачали час на обговорення менш важливих, на перший погляд, питань, пов’язаних із розвитком зовнішньої торгівлі. Наприклад, 9 березня урядом було схвалено законопроект міністра фінансів “про безмитний пропуск на Україну книжок і різноманітних видань”⁸³ (заслужує на повагу уважність урядовців до проблем освіти і культури у такий складний час); 19 жовтня РМ схвалила законопроект “про необхідність видання такого закону, який забороняв би вивозити за межі України коней і допускав би таке вивезення тільки з дозволу міністра земельних справ”⁸⁴ (простежується намір захистити важливий ресурс, необхідний для розвитку сільського господарства); 22 листопада міністри схвалили законопроект “про заборону проходу і перевезення рогатої худоби з Дону, Кубані й Кавказу на Україну”⁸⁵.

Окремі питання, що вносилися до порядку денного засідань гетьманського уряду, стосувалися боротьби з контрабандою. Наприклад, 7 листопада, розглядаючи законопроект про штати Особливого корпусу прикордонної варти, урядовці, крім іншого, ухвалили доручити міністрові фінансів підготовку законопроекту “про нову систему призначення премій за затримання контрабанди” українськими прикордонниками⁸⁶.

Безперечно, не могли гетьманські міністри обійти увагою питання фінансового характеру. Зокрема, 12 вересня на засіданні РМ було заслухано і схвалено законопроект про вилучення з обігу кредитних квитків вартістю 100 крб, випущених за постановою ще Центральної Ради від 19 грудня 1917 р.⁸⁷ 7 листопада 1918 р. гетьманські міністри дозволили вільне вивезення за кордон російських грошових знаків і цінних паперів⁸⁸. Час прийняття цього рішення дає підстави думати, що прагматики з оточення гетьмана, передчуваючи неминучий крах режиму, почали поволі готуватися до, м’яко кажучи, перенесення своєї діяльності за кордон.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Поза сумнівом, журнали засідань Ради міністрів Української Дер-

⁸¹ Там само. – С. 88.

⁸² Там само. – С. 205.

⁸³ Там само. – С. 277.

⁸⁴ Там само. – С. 339.

⁸⁵ Там само. – С. 388.

⁸⁶ Там само. – С. 351.

⁸⁷ Там само. – С. 281.

⁸⁸ Там само. – С. 353.

жави є цінним джерелом до вивчення багатьох аспектів і сюжетів Української революції 1917–1921 рр. та історії Гетьманату 1918 р., зокрема, включаючи історію зовнішньоторговельної та митної діяльності тодішньої України. Проте, на наше переконання, урядові журнали засідань навряд чи можна визнати достатнім джерелом з історії зовнішньої торгівлі та митної справи УД. Вони, звісно, містять різнопланову інформацію про значну кількість аспектів зовнішньої торгівлі України (набагато менше – митної діяльності), проте ці дані настільки фрагментарні, локальні, що за ними важко здійснити достовірну й повноцінну реконструкцію досліджуваних процесів. Однак як додаткове джерело інформації журнали Ради міністрів, безперечно, дають змогу вийти на якісно інший рівень розуміння тих чи інших сюжетів, пов'язаних із зовнішньоторговельною чи митною тематикою доби Гетьманату 1918 р.

UDC 322:2-735:658.14/17(4387)“1918–2017”

FUNDING OF CHURCHES AND RELIGIOUS SOCIETIES IN SLOVAKIA DURING THE 20th CENTURY ¹

I. A. Petranský

(University of St. Cyril and Methodius in Trnava, Slovakia)

The paper deals with the development of funding of churches and religious societies in Slovakia during the 20th century. It examines changes that occurred in this area from the period of the Hungarian state, which ceased to exist in 1918, through the period of the inter-war Czechoslovak Republic (1918–1939), the Slovak Republic (1939–1945), the period of onset of the Communist regime after the World War II, up to the establishment of the democratic regime after 1989 and the development after the Slovak Republic became independent in 1993. It examines the impact of individual regimes (democratic, authoritarian or totalitarian), whose attitudes to religion were reflected also in the changes in the funding of churches and influenced the legislation, as well as practical politics.

Key words: history of churches and religious societies; funding of churches; state policy towards churches; church property; relations between state and churches.

Розглянуто питання розвитку системи фінансування церков і релігійних спільнот у Словаччині впродовж ХХ ст. Досліджено зміни, що відбувались у цій сфері із часів Угорської держави, яка припинила своє існування 1918 р., а також протягом Чехословацької республіки в міжвоєнний період (1918–1939), Словацької республіки (1939–1945), у період становлення комуністичного режиму після Другої світової війни до часу встановлення демократії після 1989 р., і розвиток цих процесів після

© I. A. Petranský, 2017

¹ The paper was created within the project VEGA 1/0119/17.